

КЛЮЧ ДО РОЗУМІННЯ ТЕКСТУ: *«Яке прекрасне майбутнє в людини, що на те майбутнє має право»*

Публікація роману Євгена Плузника «Недуга» у київському видавництві «Сяйво» 1928 року була цілковитою несподіванкою для українських літературних кіл. На момент дебюту як романіста Плузник був зірковим поетом. Його збірки «Дні» (1926) та «Рання осінь» (1927) здобули високі оцінки товаришів-літераторів і критиків. Борис Тенета, приятель Плузника, назвав його «неприступною одинокою скелею». Тенета ставив риторичне запитання, чи є ще в українській сучасній літературі поет, «який би глибиною думки і добірністю мистецького слова дорівнював би Плузникові»¹.

Проте великі суспільні й історичні зміни потребували об'ємного та ґрунтовного осмислення — і прозові жанри (роман і повість) найкраще пасували до такої розлогої та складної рефлексії; могли би показувати «життя у всій його складності, многогранності, життя боротьби, змагань людей та їх ідеалів, ідей тощо, життя, переповнене пекучими різноманітними проблемами»². І митці 1920-х відчувають такий соціальний запит.

¹ Костюк Г. Борис Тенета // Григорій Костюк. Зустрічі і прощання. — Едмонтон: Канадський інститут українських студій, Альбертський університет, 1987. — Кн. 1. — С. 211–212.

² Якубовський Ф. Євген Плузник. Недуга: роман. — Київ: Сяйво, 1928. — 243 с. // Критика. — 1928. — № 4. — С. 161.

Топосом осмислення пореволюційного побуту стає місто. Свідченням цього слугують передовсім урбаністичні тексти Валер'яна Підмогильного та Віктора Петрова-Домонтовича, які в сучасному літературознавстві називають інтелектуальною прозою. Ба більше, саме Київ часто постає територією осмислення великих суспільних та історичних змін. «Доктор Серафікус», «Дівчина з ведмедиком» В. Домонтовича, «Місто», «Невеличка драма» Валер'яна Підмогильного — є саме романами про життя в Києві у 1920-ті. Такою є й тема роману «Недуга» Євгена Плужника.

Проте Плужника-прозаїка критики не поспішали вітати так захоплено, як лірика. Критик і літературознавець Фелікс Якубовський назвав спробу Плужника виступити в ролі прозаїка «несподіваною» і «невдалою», стверджуючи, що в романі «Недуга» відсутні живі типи людей, натомість переважають «абстраговані й великою мірою надумані типи». Окрім закидів щодо персонажів, Якубовський указує на недоліки побудови сюжету. До переваг він зараховує майстерно виписану вставну новелу про п'яницю Миколу Сичова, яка, щоправда, на думку критика, має штучний зв'язок з основним сюжетом роману.

Інший критик і літературознавець, Володимир Державин, оцінює роман Плужника про сучасне життя як «середній», мовляв, це «не готовий художній твір, а ученицькі шкідці». Державин стверджує, що кінцівка твору Плужника (як і у «Мертвих душах» Миколи Гоголя) ніби є, і водночас її ніби немає. Пасія головного персонажа Орловця Завадська вирішує їхати на Урал до іншого, а Орловець несподівано відчуває, що його недуга (потяг до співачки) минула. «По двіста сорока сторінок

муки кохання потрібне далеко сильніше психологічне обґрунтування», — критикує Володимир Державин.

Критика роману «Недуга» стає для Державина приводом, щоб звернути увагу на ширшу й масштабнішу проблему літераторів. Він нарікає на наявність «технічних шаблонів» у прозі (композиційних, стилістичних, сюжетних) і в інших письменників (Валер'яна Підмогильного, наприклад). Критик підкреслює тенденцію українського «міського роману» другої половини 1920-х — багато інтелігентських розмов і мало дії.

Критики прозового дебюту Плужника чітко сфокусували проблематику цього роману, адже зовнішніх подій у романі справді небагато; значно важливішою справою було філософське осмислення свого часу.

Роман Плужника є надзвичайно цікавим, адже він передає дух часу — київських 1920-х у колі інтелігенції та мистецької богеми.

У «Недузі» письменник показує психологічні портрети людей пореволюційного часу, на яких покладено історичну місію збудувати нове прекрасне майбутнє для прийдешніх поколінь. Нове індустріалізоване суспільство і соціалістичне виробництво потребує й нового побуту — злагодженого, врівноваженого й точного, як коліщатко машини. (Такий тип людини був блискуче й іронічно поданий у романі «Доктор Серафікус» В. Домонтовича.)

Головним героєм роману «Недуга» є успішний професіонал — директор заводу Іван Семенович Орловець,

Якубовський Ф. Євген Плужник. Недуга: роман. — Київ : Сяйво, 1928. — 243 с. // Критика. — № 4. — 1928. — С. 161-162.

Державин В. Євген Плужник. Недуга: роман. — Київ : Сяйво, 1928. — С. 244 // Червоний шлях. — № 9. — 1928. — № 9. — С. 261.

який приїхав до Києва з Донбасу. На перший погляд, його життя є впорядкованим: робота, дім, родина, і незмінна пристрасть — читання книжок. Попри позірну стабільність і систематичність, життя Орловця — дуже хистка конструкція. Одного вечора в опері, куди затягують друзі проти його волі, він зустрічає відому співачку Ірину Едуардівну Завадську, яка виконує роль Кармен. Орловець згадує, що якось бачив її в молодості, коли працював на донбаському заводі. Згадка про юнацький епізод на гойдалці (він сильно розгойдує її й хоче, щоб попросила його зупинити, але вона вперто мовчить) та нав'язливі спомини з далекого минулого перевертають життя Орловця догори дригом: він скасовує робочі наряди, втрачає сон і вже другий вечір проводить в опері, де виступає його давня знайома.

В опері Орловець почувається некомфортно, йому муляє «незвичний високий крохмальний комірець», він човгає черевиками надто гучно, коли йде до свого місця в театрі, викликаючи цим обурення й роздратування оперної публіки. Як представника нової робітничої класи, його дратують ці культурні витребеньки, які нічого не додають до пореволюційного побуту. Для Орловця оперне мистецтво — це пережитки «буржуїв», тож таке «капіталістичне оточення» йому аж ніяк не до вподоби. У цьому ворожому середовищі він смакує своє відчуття «окремішности й злої ворожости»: «Він дививсь на них, як на щось дивне та застаріле, що вже давно мусило зникнути геть з життя й, безперечно, зовсім зникло з поля його зору».

Плужник Є. Змова у Києві: роман, п'єси / упоряд., передм. та прим. Л. В. Череватенка. — К.: Український письменник, 1992. — С. 29.

У романі Плужника любовна історія постає тлом для документування побуту й життя української інтелігенції та мистецьких кіл 1920-х.

До зустрічі із Завадською Орловець комфортно почувається представником нового часу, який вимагає раціонального підходу до життя. У цьому він дещо схожий із персонажами Валер'яна Підмогильного. Наприклад, хімік Юрій Славенко, один з героїв роману «Невеличка драма», цитуючи Кайзерлінга, стверджує, що ідеалом «нової людини» є «тип шофера, простий, бадьорий і озброєний практичними, власне, технічними знаннями».

Персонажам роману Плужника такий простий і позитивний світогляд теж імпонує. Такою «ною людиною» і є близький друг Орловця Куниця. Він «не з інтелігентів», чия наука сталася на заводі й на фронті, а не в гімназії. Саме Куниця найкраще засвоїв уроки простоти й по дорозі до пивниці дає поради своєму товаришу: «А тільки скажу я тобі, Ваніку: наплюй на філософію! Йй-богу! Життя, братіку, є життя і жодної філософії не потребує. Праці — да!».

Як бачимо, філософія, мистецтво й психологія не надто важливі для найближчого оточення Орловця. Його приятелі, Куниця та Писаренко, неохоче йдуть на розмову про особисте життя: вони воліють його не помічати, ніби його зовсім і не існує. Іван Семенович же після зустрічі із Завадською починає підозрювати, що щось у житті не йде нормально, та починає ставити незручні для загалу запитання, але конче потрібні для

Плужник Є. Змова у Києві: роман, п'єси / упоряд., передм. та прим. Л. В. Череватенка. — К.: Український письменник, 1992. — С. 74.

себе. У моменти прозріння він міркує, що нова доба має пришвидшити пошуки відповідей на одвічні питання: «Навпаки, мені здається, що в наших умовах, коли кожен має змогу розвиватися вільно, особисте життя кожного мало б набрати інших, кращих форм, стати повнішим, цікавішим, змістовнішим...»^{*}. Проте ідеалістичні уявлення Орловця розбиваються об брилу неблаганної «сірої, вбогої, одноманітної» і часто — «брудної та мізерної» реальності.

У своїй брудній і неприбраній кімнаті Писаренко, друг Орловця, пише статтю про естетику. Іван Семенович звертається до нього з докором: «Ти ходиш коло мистецтва, тобто того, що, може, найбільше людям життя прикрашає, коло естетики, чорт тебе забирай! А якої ж краси ти можеш навчити людей, коли тобі байдуже, що живеш ти в такому барлозі... Коли в тебе цікаві, прекрасні, може, безсмертні книжки валяються поруч брудної білизни...»^{**}. Серед бруду й хаосу Писаренкової кімнати Орловець замислюється про призначення його покоління та історичну «місію» «будувати для всіх новий світ». Його «філософія підозри» сягає основ: «Як же можу я будувати для всіх щось прекрасне, коли не стає мені снаги чи волі створити щось бодай пристойне для самого себе?...»^{***}.

Щось подібне спостерігає й рецензент Мюфке — невідповідність потужних технічних та індустріальних здобутків й особистого життя героїв-інженерів: вони можуть будувати літаки й Дніпрельстани, але в особистому житті не можуть нічого, адже там панує «гниль,

* Плужник Є. Змова у Києві: роман, п'єси / упоряд., передм. та прим. Л. В. Череватенка. — К.: Український письменник, 1992. — С. 83.

** Там само. — С. 84.

*** Там само. — С. 84.

гідота, пліснява». Такий само мотив незмодернізовано-сти побуту та стосунків на тлі великих індустріальних і технологічних здобутків відчитуємо в поезії «Туман стіною» Плужника:

Таке безлюддя. Скільки не гукай, —
Лиш під ногами стогне мокра глина...
А що як справді вся вона така —
В електрику закохана країна?

Центральне питання роману теж походить із сучасного життя: чи можливе кохання класових ворогів — пролетаря Орловця й буржуйки Завадської? Тема коханого ворога й психологія цього явища була предметом осмислення української прози 1920-х («Вальдшнепи», «Синій листопад» Миколи Хвильового; «Смерть» і «Справжній чоловік» Бориса Антоненка-Давидовича тощо).

У романі Плужника класова ідеологія закоханих (ця проблематика поступово стирається) на світлі значно глибші кризові моменти в стосунках між людьми в «добу розуму».

Персонажі «Недуги» не можуть дійти згоди, чи все вирішує випадок, чи кохання — це просто «сублімований половий потяг». Для одних це «свята святих, поезія, екстаз», але для більшості — щось дуже елементарне, чому не варто приділяти багато уваги, тобто не більше ніж «полове питання».

За логікою нової доби, як і всі інші сфери життя, кохання має бути зраціоналізоване й будуватися за зразком ринкових відносин. Отже, це почуття розглядається

* Плужник Є. Рання осінь: поезії. — Київ: Маса, 1927. — С. 49.